

IQTISODIYOT FANLARI / ECONOMIC SCIENCES

UO‘K 338.478.33:51

MEVA-SABZAVOTCHILIK MAHSULOTLARI KOOPERATSIYASI VA UNING SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO‘LLARI

Ergashev Raxmatulla Xidirovich-iqtisodiyot fanlari doktori, professor,
ORCID: 0009-0008-9794-9859, E-mail: e_r_x_55@rambler.ru

Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti, Qarshi sh., O‘zbekiston

***Annotatsiya.** Meva-sabzavot mahsulotlari klaster-kooperatsiya tizimini tashkil etish asosida uning iqtisodiy samaradorligini oshirish muammosi hozirgi qishloq xo‘jaligi amaliyotida ularni meva-sabzavotchilik kooperatsiyalari agroklastlar, dehqon va fermer xo‘jaliklari, shuningdek integratsiya tizimlari faoliyatlarida keng foydalanishni hisobga olgan holda meva-sabzavot mahsulotlari kooperatsiyasining iqtisodiy samaradorligini oshirishni takomillashtirish hamda aholini meva-sabzavotga bo‘lgan talabini qondirish yuzasidan taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.*

Ushbu muammoni hal qilishning asosiy turlaridan biri bu agroklastlar, dehqon va fermer xo‘jaliklarini, meva-sabzavot mahsulotlari kooperatsiya tizimiga birlashtirgan holda iqtisodiy samaradorlikka erishish shuningdek, meva-sabzavot mahsulotlari yetishtirishda integratsiya tizimi faoliyatidan keng foydalanishdir.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, meva-sabzavotchilik mahsulotlari yetishtirish jarayoni, saqlash, qayta ishlash va sotish bilan bog‘liq iqtisodiy munosabatlarni kooperatsiya asosida tashkil etish agroklastlar, dehqon va fermer xo‘jaliklari uchun yuqori daromadli va samarali hisoblanadi.

Meva-sabzavotchilik mahsulotlari kooperatsiyasini atroflicha o‘rganib, uning samaradorlik ko‘rsatkichlari kuchini qayta tiklash va aholi farovonligini oshirish uchun shart-sharoitlar eng yaxshilarini yaratishda meva-sabzavotchilik mahsulotlari yetishtirish jarayoni, saqlash, qayta ishlash va sotish jarayonlari kooperatsiya asosida tashkil etishni namoyon qilish, iqtisodiy va ijtimoiy-iqtisodiy ishlab chiqarish samaradorligi oshishiga olib keladi.

***Kalit so‘zlar:** meva-sabzavot, mahsulot, kooperatsiya, samaradorlik, ijtimoiy-iqtisodiy muhit, agroklastlar, qishloq xo‘jaligi, oziq-ovqat, qayta ishlash, integratsiya, istiqbol, aholini ta‘minlash.*

УДК 338.478.33:51

КООПЕРАЦИЯ ПЛОДООВОЩНОЙ ПРОДУКЦИИ И ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ЕЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ

Эргашев Рахматулла Хидирович-доктор экономических наук, профессор

Каршинский инженерно-экономический институт, г. Карши, Узбекистан

***Аннотация.** Проблемой повышения экономической эффективности плодоовощной кооперации с учетом их широкого использования в деятельности агрокластеров плодоовощных кооперативов, фермеров и фермерских хозяйств, а также интеграционных систем является создание системы плодоовощной кластерной кооперации в современной сельскохозяйственной практике. В целях совершенствования производства и удовлетворения спроса населения на плодоовощную продукцию разработаны предложения и рекомендации.*

Одним из основных путей решения данной проблемы является достижение экономической эффективности за счет подключения агрокластеров, фермеров и фермерских хозяйств к кооперативной системе плодоовощной продукции, а также широкого использования деятельности интеграционной системы в дистрибуции плодоовощной продукции.

По результатам исследования организация экономических отношений, связанных с процессом выращивания плодоовощной продукции, ее хранения, переработки и реализации на основе кооперации, является высокорентабельной и эффективной для агрокластеров, фермеров и фермерских хозяйств.

Тщательное изучение кооперации плодоовощной продукции и создание наилучших условий для восстановления показателей ее эффективности и улучшения благосостояния населения, процессов выращивания плодоовощной продукции, хранения, переработки и реализации, демонстрация организации, основанной на экономической и социальной кооперации, приводит к повышению эффективности экономического производства.

Ключевые слова: плодоовощная продукция, продукт, кооперация, эффективность, социально-экономическая среда, агрокластер, сельское хозяйство, продовольствие, переработка, интеграция, перспектива, обеспечение населения.

UDC 338.478.33:51

COOPERATION OF FRUIT AND VEGETABLE PRODUCTS AND WAYS TO IMPROVE ITS EFFICIENCY

Ergashev, Rakhmatulla Khidirovich- Doctor of Economic Sciences, professor

Karshi engineering-economics institute, Karshi city, Uzbekistan

Abstract. *The problem of increasing its economic efficiency based on the establishment of a fruit and vegetable cluster cooperation system in current agricultural practice is the economic efficiency of fruit and vegetable cooperation, taking into account their wide use in the activities of fruit and vegetable cooperatives agroclusters, farmers and farms, as well as integration systems. Proposals and recommendations have been developed in order to improve the production and to satisfy the population's demand for fruits and vegetables.*

One of the basic ways to solve this problem is to achieve economic efficiency by connecting agroclusters, farmers and farms to the cooperative system of fruit and vegetable products, as well as the wide use of the activities of the integration system in the distribution of fruit and vegetable products.

According to the results of the research, the organization of economic relations related to the process of growing fruit and vegetable products, storage, processing and sale on the basis of cooperation is highly profitable and effective for agroclusters, farmers and farms.

Keywords: *fruits and vegetables, product, cooperation, efficiency, socio-economic environment, agrocluster, agriculture, food, processing, integration, perspective, provision of the population.*

Kirish

Meva-sabzavotchilik sohasining rivojlanishiga va kengayib borishiga qaramay, amaliyotda ularni meva-sabzavotchilik kooperatsiyalari agroklasterlar, dehqon va fermer xo‘jaliklari, shuningdek integratsiya tizimlari faoliyatlarida keng foydalanish bo‘yicha ilmiy va amaliy yondashuvlar yetarli darajada rivojlanmagan. Yuqoridagilarni inobatga olgan holda meva-sabzavot mahsulotlari kooperatsiyasining samaradorligini oshirish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Mamlakatimizda so‘nggi yillarda qishloq xo‘jaligi mahsulotlarni, jumladan, meva-sabzavot mahsulotlarini yetishtirish va ularni saqlash, jahon bozorlarida raqobatbardoshligini oshirish orqali eksport hajmi va geografiyasini kengaytirishda meva-sabzavot mahsulotlari kooperatsiyasining tashkiliy-iqtisodiy asoslari kabi masalalarga katta ahamiyat berilmoqda. Qishloq xo‘jaligi kooperatsiyasi va agroklastlar sohasida normativ-huquqiy baza shakllantirilgan. Bular, xususan, “Kooperatsiya to‘g‘risida”, “Qishloq xo‘jaligi kooperativi (shirkat xo‘jaligi) to‘g‘risida”gi Qonunlar va boshqa me‘yoriy-huquqiy hujjatlardir.

O‘zbekiston Respublikasida meva-sabzavot mahsulotlari asosan xususiy tarmoqda yetishtirilayotgan bo‘lib, uning 70-80 foizi dehqon va fermer xo‘jaliklari zimmasiga to‘g‘ri kelgan bo‘lsa, bugungi kunda bog‘dorchilik sohasidagi yirik tadbirkorlik subyektlarining soni ortishi meva-sabzavot yetishtiruvchi xususiy tarmoq o‘rtasida raqobatning kuchayishiga olib kelmoqda. Bunday tizimda mavsumiy pishib yetiladigan va transportda tashishga ko‘p hollarda noqulay bo‘lgan meva-sabzavot mahsulotlari juda ko‘p sonli, joylashuvi jihatidan tarqoq hamda hajmi kichik dehqon va fermer xo‘jaliklarining raqobat kurashida ishtirok qilishlari uchun ularning kooperatsiyaga birlashishlari muhim ahamiyat kasb qiladi.

Meva-sabzavotchilik kooperatsiyalarini tashkil etishdan maqsad – kooperativ a‘zolarining moddiy va boshqa ehtiyojlarini qondirish uchun birgalikda ishlab chiqarish faoliyatini yuritish. Majburiy sharti – ularning mulkiy pay ulushlarini birlashtirish va kooperativ faoliyatida shaxsan ishtirok etishdan iboratdir.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi

Meva-sabzavot mahsulotlari kooperatsiyasi masalalari ko‘plab xorijlik olimlarning, xususan, A.V.Chayanov [1], I.N. Buzdalov [2], T.Buzina [3] kabi va boshqa agrar soha iqtisodchi olimlari ilmiy ishlarida o‘rganilgan.

Mustaqil Davlatlar Hamdo‘stligi mamlakatlarida meva-sabzavot mahsulotlari kooperatsiyasi masalalari A.I.Allaxverdiyev [4], N.V.Yermalinskaya va Ye.A. Kojevnikov[5] kabi olimlar tadqiqotlarida o‘rganilgan.

O‘zbekistonda meva-sabzavot mahsulotlari kooperatsiyasining umumiy muammolarini o‘rganish bo‘yicha mahalliy olimlarimizdan R.M.Xusanov [6], Q.A.Choriyev [7] va boshqa olimlar ilmiy tadqiqot ishlari olib borganlar.

Yuqoridagi tadqiqotlarda meva-sabzavot mahsulotlarning iqtisodiy samaradorlik masalalari batafsil ko‘rib chiqilgan, samaradorlik darajasini baholash usullari, uni oshirish yo‘nalishlari va yo‘llari o‘rganilgan. Biroq, ko‘plab muammolar muhokama qilinganiga qaramay, olimlar meva-sabzavot mahsulotlar kooperatsiyasining tashkiliy-iqtisodiy asoslari masalasida bir fikrga kela olishganlari yo‘q. Meva-sabzavot mahsulotlar kooperatsiyasi muammosini yanada chuqurroq o‘rganish meva-sabzavotni qayta ishlash va saqlash korxonalarining rivojlanish zaxiralarini har tomonlama iqtisodiy baholashni va meva-sabzavot mahsulotlar kooperatsiyasining iqtisodiy samaradorligini oshirishning oqilona ilmiy va innovatsion yondashuvlarni talab qiladi.

Shu bilan birga, meva-sabzavot mahsulotlari kooperatsiyasining iqtisodiy samaradorligini oshirish masalalari yetarli darajada yoritilmagan. Ushbu holat mazkur yo‘nalishlarda ilmiy izlanishlar olib borish zarurligini taqozo etadi, hamda tadqiqot mavzusining dolzarbligini belgilaydi.

Tadqiqot metodologiyasi

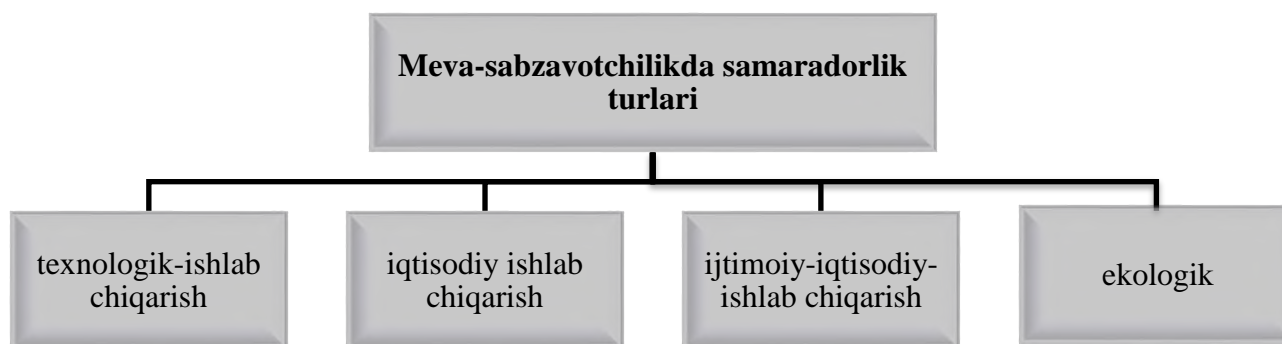
Meva-sabzavotchilik mahsulotlari kooperatsiyasi va uning samaradorligini oshirishga qaratilgan o‘ziga xos bo‘lgan asosiy xususiyatlarini asoslab berish, daladan dasturxonga qadar zanjirini tashkil etish asosida uning iqtisodiy samaradorligini oshirishga doir tahlilida induksiya va deduksiya, tizimli tahlil, qiyosiy tahlil etish, jadval va grafiklar usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar

Meva-sabzavot mahsulotlarining iqtisodiy samaradorlik resurslarini ishlab chiqarish jarayonida-yer, mehnat, texnika va boshqa moddiy vositalar olingan natijalarning ishlab chiqarilgan xarajatlar bilan nisbatlarini ifodalaydi.

Meva-sabzavot mahsulotlarining ijtimoiy samaradorlik ko'rsatkichi-ish kuchini qayta tiklash va xalq farovonligini oshirish uchun shart-sharoitlar eng yaxshilarini yaratishda namoyon bo'ladi (qishloqda mehnat sharoitlari va ijtimoiy-madaniy xizmat ko'rsatish, haqiqiy ish haqini oshirish va h.k.).

Meva-sabzavot mahsulotlarining ishlab chiqarish samaradorligini hisobga olgan holda, quyidagi samaradorlik turlarini ajratish odatiy holdir (1-rasm).

1-rasm. Meva-sabzavotchilikda samaradorlik turlari¹

-texnologik-ishlab chiqarish -ishlab chiqarish resurslaridan foydalanish samaradorligini aks ettiradi. Bu ishlab chiqarish jarayonida yer, moddiy va mehnat resurslaridan foydalanish darajasini aks ettiruvchi ko'rsatkichlar tizimi bilan tavsiflanadi;

-iqtisodiy ishlab chiqarish – ishlab chiqarish va texnologik samaradorlik iqtisodiy mexanizmining umumiy ta'sirini tavsiflaydi, va qiymat ko'rsatkichlari bilan o'lchanadi (ishlab chiqarish xarajatlari, yalpi va sof daromad, foyda va boshqalar);

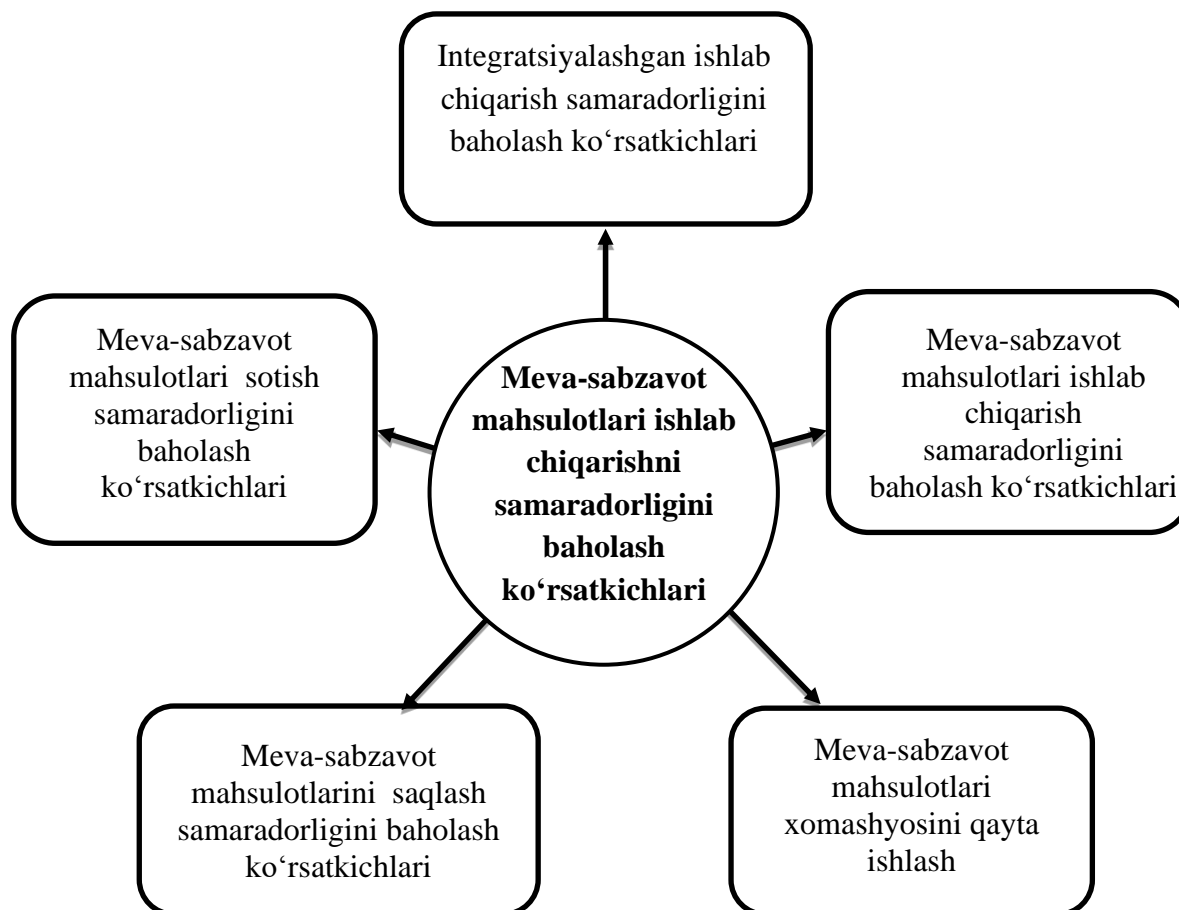
– **ijtimoiy-iqtisodiy-ishlab chiqarish**-iqtisodiy samaradorlikdan olingan va umuman ish samaradorligini tavsiflaydi. Buning uchun quyidagi ko'rsatkichlar qo'llaniladi: yer maydoni birligiga ishlab chiqarish qiymati, foyda normasi, rentabellik darajasi va boshqalar;

- ekologik- atrof-muhit uchun agrofirma sanoati ekologik ta'sirni hisobga olgan holda qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish samaradorligini tavsiflaydi.

Meva-sabzavotchilik mahsulotlarining iqtisodiy samaradorligi mohiyatini ishlab chiqarishni mezon va ko'rsatkichlar orqali ifodalash mumkin. Mezon samaradorligi baholanadigan xususiyatdir. Bu maqsadga erishishning eng samarali yo'li, vositasiga ishora qiladi ishlab chiqarishni rivojlantirishning muqobil variantlari o'lchanadi va tanlanadi.

Olib borilgan tadqiqotlar jarayonida meva-sabzavotchilik mahsulotlari ishlab chiqarishning iqtisodiy samaradorligini baholash metodikasi ishlab chiqildi (2-rasm).

¹ Muallif ishlanmasi

2-rasm Meval sabzavot mahsulotlari ishlab chiqarishning samaradorligini baholash ko'rsatkichlari²

Quyidagi jadval materiallaridan meval-sabzavot mahsulotlari samaradorligini baholash metodikasi taklif etilgan bo'lib, integratsiyalashgan ishlab chiqarish alohida bosqichlarning iqtisodiy samaradorligini aniqlash yakuniy mahsulot ishlab chiqarish (meval-sabzavot mahsulotlari ishlab chiqarish, xomashyo, tayyor mahsulotni saqlash, qayta ishlash va sotish).

Jadval

Qashqadaryo viloyatida meval-sabzavot mahsulotlari kooperatsiyasi va uning samaradorligini baholash ko'rsatkichlari tahlili (2022-yil)³

№	Ko'rsatkichlar	Usullar		Farqi (+; -)
		An'anaviy*	Kooperatsiya**	
1. Meval-sabzavot mahsulotlari yetishtirish				
1.1	Ishlab chiqarish xarajatlari, mln. so'm	192,7	1280,0	1087,3
1.2	Mahsulot sotish hisobidan olingan tushum sifat va muddatlilik tamoyilini hisobga olgan holda, mln. so'm	480,3	5184,0	4703,7
1.3	Foyda (+), mln. so'm Zarar (-), mln. so'm	287,6	3904,0	3616,4

²⁻³ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan

Izoh. *Yakkabog' tumani "Qayumov Salim Zafar o'g'li" fermer xo'jaligi.

**Kitob tumani "Panji Kishmishzorlar" kooperativi ma'lumotlarida asosida muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

1.4	Rentabellik darajasi, %	149,2	305,0	2 marta oshgan
2. Meva-sabzavot mahsulotlarini saqlash				
2.1	Mahsulotlarni saqlash quvvat, tonna	80,0	720,0	640
2.2	Mahsulotlarni saqlashdagi yo'qotishlar, tonna	1,2	11,5	10,3
2.3	Mahsulotlarni saqlash xarajatlari, mln. so'm.	3,2	36	32,8
2.4	Mahsulotlarni saqlashga qo'yilgan mahsulot qiymati, mln so'm	320,0	3600,0	3280
2.5	Mahsulotlarni jami saqlash xarajatlari va meva-sabzavot mahsulotlarning qiymati, ming so'm	323,2	3636,0	3312,8
2.6	Sotilgan mahsulotlar va sotish davrida yo'qotishlarni hisobga olgan holda, tonna	78,8	708,5	629,7
2.7	Sotilgan mahsulotlar qiymati va saqlash, sifatini va sotish muddatlarini hisobga olgan holda, ming so'm	630,4	10627,5	9997,1
2.8	Mahsulotlarni saqlashdan olingan foyda, ming so'm	307,2	6991,5	6684,3
2.9	Rentabellik darajasi, %	95,0	192,3	97,3
3. Meva-sabzavot mahsulotlarni qayta ishlash				
3.1	Qayta ishlangan mahsulotlar, tonna	40	160	120
3.2	Mahsulotlar xomashyo qiymati sotish muddatini hisobga olgan holda, mln so'm.	60,0	208,0	148
3.3	Tayyorlangan sharbatlar, tonna	12,0	48,0	36
3.4	Qayta ishlash xarajatlari (xomashyodan tashqari), mln so'm.	21,1	84,4	63,3
3.5	Sharbat ishlab chiqarish xarajatlari xomashyo xarajatlarini hisobga olgan holda, mln so'm	81,1	292,4	211,3
3.6	Ulgurji narxlarda sharbat qiymati, mln so'm	192,0	768	576
3.7	Qayta ishlashdan olingan foyda, ming so'm	110,9	475,6	364,7
3.8	Rentabellik darajasi, %	136,7	162,6	1,19 marta oshgan
4. Meva-sabzavot mahsulotlarini sotish				
4.1	Yangi mahsulotlar sotishi mo'ljallangan qismi, ming tonna	38,8	548,5	509,7

4.2	Mahsulotlarni sifat va sotish muddatlari bo'yicha mahsulotlar qiymati, mln so'm	620,8	8776,0	8155,2
4.3	Mahsulotlarni sotish xarajatlari, mln so'm	19,8	279,7	259,9
4.4	Mahsulotlarning chakana narxi sotish muddatlari bo'yicha, mln so'm	310,4	4388,0	4077,6
4.5	Mahsulotlarning sharbatini sotish xarajatlari, ming so'm	3,4	9,6	6,2
4.6	Mahsulotlarning sharbatining chakana narxdagi qiymati, mln so'm	168,0	672,0	504
4.7	Mahsulotlarning sotishdan olingan foyda yoki zarar, mln so'm	374,1	4478,3	4104,2
4.8	Rentabellik darajasi, %	51,6	769,8	14,9 marta oshgan
5. Meva-sabzavot kooperatsiyasi				
5.1	Yakuniy mahsulot qiymati, mln. so'm	478,4	5060,0	4581,6
5.2	Mehnat unumdorligi (o'rtacha bir kishiga ishlab chiqilgan mahsulot), mln. so'm	68,3	88,8	20,5
5.3	Fond qaytimi bir so'm asosiy vositaga yakuniy mahsulotning nisbati	1,51	1,62	0,11
5.4	Tarmoqlararo mahsulot tannarxi, ming so'm	540,2	1689,7	1149,5
5.5	Jami foyda, mln. so'm	238,2	3370,3	3132,1
5.6	Kooperatsiyaning rentabellik darajasi, %	99,6	199,4	2 marta oshgan

Qashqadaryo viloyatida kooperatsiya tamoyillari asosida faoliyat yurituvchi meva-sabzavotchilik fermer xo'jaliklarning paydo bo'lishi va holati hamda dinamikasini tahlil etadigan bo'lsak, 2018-yilda viloyat bo'yicha jami 23846 ta fermer xo'jaliklar faoliyat yuritishgan bo'lsa, 2019-yilda 26682 ta, 2020-yilda 28332 ta, 2021-yilda 21283 ta va 2022-yilda 25943 ta fermer xo'jaliklari faoliyat yuritmoqda.

Xuddi shunday metodika bo'yicha boshqa turdagi mahsulotlarning iqtisodiy integratsiyalashgan samaradorligini aniqlash mumkin.

Meva-sabzavotchilikning samaradorligini oshirish yo'nalishlari sifatida quyidagilarni keltirish mumkin:

- ishlab chiqarishni intensivlashtirish darajasini oshirish;
- resurs tejaydigan ishlab chiqarish texnologiyalaridan foydalanish;
- urug'chilikni takomillashtirish;
- yangi nasllarni yaratish ishlari;
- yuqori hosildor o'simlik navlarini va yuqori darajada ulardan foydalanish;
- meva-sabzavotchilik mahsulotlar xomashyosini kompleks qayta ishlash;
- meva-sabzavotchilik mahsulotlar, xomashyo yo'qotishlarni kamaytirish va boshqalar;
- meva-sabzavotchilikda marketing faoliyatini takomillashtirish;

- meva-sabzavotchilikda qayta ishlash atrofida xomashyo zonalarini optimallashtirish;
- meva-sabzavot ekinlarini oqilona joylashtirish;
- xomashyoni tashish xarajatlarini tejash;
- integratsiyalashgan holda moliyaviy-hisob-kitob markazini tashkil etishni shakllantirish, intra-industrial tashkil etilishini ta'minlash;
- meva-sabzavotchilik sohasidagi ishtirokchilar tarkibini optimallashtirish va h.k.

Xulosa

Meva-sabzavotchilik mahsulotlarini kooperatsiya deganda hamkorlikni rivojlantirishning huquqiy asoslari kooperativlarni yaratish tartibini, ularning huquqiy va tashkiliy shakllarini, resurslarni taqdim etishda ishlab chiqarish, munosabatlarni tashkil etish tartibini, mahsulot marketingini, soliq tizimlarini, davlat va kooperativlar o'rtasidagi munosabatlarni, kooperativlarni o'zaro munosabatlarni, mulkni begonalashtirishga qarshi huquqiy kafolatlarni mustahkamlashni belgilovchi qonunlar, me'yoriy-huquqiy hujjatlar majmui sifatida tushunilishi kerak.

Meva-sabzavotchilik mahsulotlari ishlab chiqaruvchining kooperatsiyasida quyidagi afzalliklari mavjud:

-tashkiliy, iqtisodiy resursi va boshqa chegaralari muayyan sanoat ko'lamini oshirish maqsadida ularda konsentratsiya va ixtisoslashuv jarayonlarini to'liq rivojlanishiga yo'l ochiladi;

-o'zaro manfaatli hamkorlik shaklida o'z sa'y-harakatlarini birlashtirish natijasida ma'lum bir mahsulot turini ishlab chiqarishda iqtisodiyotning konsentratsiyasi va ixtisoslashuvi jarayonlarini rivojlantirish uchun imkoniyatlar yaratadi;

- meva-sabzavotchilik mahsulotlari ishlab chiqarishida turli mexanik, biologik, xo'jalik jarayonlari va operatsiyalari o'zining optimal rejimlari va o'lchamlariga ega bo'ladi;

- meva-sabzavotchilik mahsulotlari ishlab chiqarish korxonasi optimal hajmi meva-sabzavot xomashyosini qayta ishlovchi korxonaning optimal hajmiga mos kelmasligi kerak, uning optimali turli omillarga, shu jumladan, turli xil xomashyolarni tashish darajasiga bog'liq bo'ladi.

Meva-sabzavotchilik mahsulotlari kooperatsiyasini atroflicha o'rganib, uning samaradorlik ko'rsatkichlarini qayta tiklash va xalq farovonligini oshirish uchun shart-sharoitlar yaratish, qishloqda mehnat sharoitlari va haqiqiy ish haqini oshirish nuqtai nazaridan kelib chiqqan holda texnologik, iqtisodiy va ijtimoiy-iqtisodiy ishlab chiqarish hamda ekologik samaradorlik turlari ishlab chiqildi.

Adabiyotlar

- [1] Чаянов А.В. Основные идеи и формы организации сельскохозяйственной кооперации – Москва. -1927. - 357 б.
- [2] Буздалов И.Н. Возрождение кооперации. – М.: Экономика. -1990. –81 с.
- [3] Бузина Т.С. Оптимизация взаимодействия участников в региональных агропромышленных кластерах / Т.С. Бузина, Я.М.Иванько. – Иркутск: Издательство Иркутский ГАУ, 2015. – 148 с.
- [4] Аллахвердиев А.И. Развитие форм кооперации в аграрном секторе АПК. –Москва: - Экономика. –2003. –10 с.
- [5] Н. В. Ермалинская, Е. А. Кожевников. Кооперация в агропромышленном комплексе: учеб. пособие / Беларусь, Гомел. : ГГТУ им. П. О. Сухого, 2016. – 191 с.
- [6] R.M.Husanov. Dehqon xo'jaligini yuritishning ilmiy va amaliy asoslari. – T.: Cho'lpon, 2000. – 103 b.
- [7] Q.A.Choriyev. Fermer va dehqon xo'jaliklarini kooperatsiya jarayoniga jalb etish. Agroiqtisodiyot ilmiy-amaliy agrar iqtisodiy jurnal. – Toshkent. – 2017. – №1. –22-30 b.